

Geleneksel Türk Sanat Müziği Terminolojisinde Çok Kültürlü Unsurlar

Multicultural terms in the terminology of traditional Turkish art music

M. Cihat CAN

*G.Ü Gazi Eğitim Fak., Güzel Sanatlar Eğitimi Böl., Müzik Öğretmenliği Anabilim Dalı
Ankara-TÜRKİYE*

Nazife Oya LEVENDOĞLU

*G.Ü Gazi Eğitim Fak., Güzel Sanatlar Eğitimi Böl., Müzik Öğretmenliği Anabilim Dalı
Ankara-TÜRKİYE*

ÖZET

Bu makalede Geleneksel Türk Sanat Müziği terminolojisindeki çok kültürlü unsurlar ele alınmaktadır. Bu terminolojide kullanılan bazı terimler Türk müzik kültürünün tarih içerisinde geliştiği coğrafyayı gözler önüne sermektedir.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Türk Sanat Müziği

ABSTRACT

In this article multicultural terms in the terminology of Traditional Turkish Art Music are investigated. Terms in the terminology of Traditional Turkish Art Music reflects geographical regions in which Turkish music culture has developed.

Key Words: Traditional Turkish Art Music

1. GİRİŞ

Türkiye'nin müzik kültürü, tarih içerisinde büyük derinliğe sahip ve dünya üzerinde çok geniş bir coğrafi alana yayılmış bir takım kökler üzerinde yükselmektedir. Türkler tarih boyunca geniş bir coğrafyada yaşamışlar ve çeşitli kültürlerin müzikleriyle etkileşim içerisine girmişlerdir. Orta Asya'da göçebe hayat sürerken, komşu Çin, Moğol ve Hint müzikleriyle, Batı Asya'da Fars müziğiyle karşılaşan Türkler, İslamiyet'in kabulünden sonra, Arap ve Farslarla birlikte birtakım yeni müzik oluşumları meydana getirmişler, göçerle Ortadoğu müzik kültürlerine güçlü Asya'lı dinamikler kazandırmışlardır. Türklerin birçok müzik kültürünün harmanlandığı bir yer olan Anadolu'da yerleşmelerinden sonra Selçuklu döneminde çevre müzikleriyle etkileşimler devam etmiş ve daha sonraki Osmanlı döneminde özellikle Balkanlarda büyük müzik sentezlenmeleri yaşanarak, İstanbul her yerden müzikçilerin akın ettiği, Doğu'nun en büyük müzik merkezi haline gelmiştir. Son birkaç yüzyıldır Batı'yla gelişen ilişkiler müzikte başka yeni oluşumlara yol açmıştır. Farklı coğrafyalarda çok çeşitli kültürlerle etkileşimler yaşamış olan Türk müzik kültürü belli bir açıda ve tek bir çizgi üzerinde gelişmemiştir. Bu farklı kökler sayesinde ülke, tarih boyunca birçok farklı kültürün süzgecinden geçmiş zengin bir müzik mirası devralmıştır.

Geleneksel Türk Sanat Müziği terminolojisi Türkiye'nin müzik yapısının dayandığı farklı kültürlerle uzanan kökleri gözler önüne sermektedir. Geleneksel Türk Sanat Müziği'ndeki, yapısında çeşitli kavim, soy, ülke, bölge, şehir adları ve farklı dillere ait bir takım kelimeler bulunduran bazı terimler Türkler'in tarih boyunca yaşamış olduğu ve kimi zaman birbirleriyle anlaşan, kimi zaman ise çatışan birçok farklı kültür ve insan topluluğunun yer aldığı geniş bir coğrafyayı ortaya koymaktadır.

2. KAVİM, IRK VE TOPLUMLARLA İLGİLİ TERİMLER

Geleneksel Türk Sanat Müziği'nde, Türklerin yaşadıkları bölgelerde karşılaşmış oldukları, çeşitli kavim, ırk ve toplumlarla ilgili terimler pek çoktur. Özellikle İslamiyet'in benimsenmesinden sonra başta Türk, Arap, Acem olmak üzere birçok Ortadoğulu Müslüman toplum arasında büyük yakınlaşma olmuştur. Osmanlıların geniş bir coğrafyada yayılması sonucunda, içinde Acem, Arap, Frenk, Hint, Kürt, Rum, Türk gibi adlar taşıyan bir çok müzik terimi ortaya çıkmıştır.

Bünyesinde soy/kavim/topluluk adı bulunduran Geleneksel Türk Sanat Müziği terimlerine bazı örnekler aşağıda verilmiştir.

Acem

Acem kelimesinin sözlük anlamı Arap olmayan, İranlı demektir (Steingass, 1975: 837). Acem, kelimesine XV. yüzyıla ait en eski Türkçe müzik yazmalarından beri rastlanılmaktadır (Kırşehirli: 10b), (Hızır: 117a), (Seydî: 13a). Acem, ayrıca, Acem-aşîrân, Acem-bûselik, Acem-kürdî, Acem-İrâk, Acem-uşşâk, Acem ba zirkeşide, Hicâz-ı Acem, Nevrûz-ı Acem, Uzzâl-acem, Yegâh-ı Acemî gibi bir çok terim içerisinde de kullanılmıştır.

Arap

Arap kelimesi, Abdülkadir Merâgî (1360-1435), Ladikli Mehmed Çelebî (15. yüzyıl) gibi yazarların eserlerinde *Nevrûz-ı Arab* gibi terimler içerisinde görülmektedir (Merâgî, 65), (Ladikli, 80b). Farsçada Arap kelimesi'nin çoğulu olan Arabân kelimesi de Nevrûz-ı Arab, Arabân, Arabân-bûselik, Arabân-nigâr, Arabân-ı cedîd, Arabân-kürdî, Bayâtî-arabân, Bayâtî-arabân-bûselik, Bayâtî-arabân-kürdî gibi terimler içerisinde kullanılmıştır.

Frenk

Frenk, Osmanlıların Avrupalılara, özellikle Fransızlara verdikleri addır (Eren, 1988: 515). Frenkçîn, Frenğî fer usûl adları içerisinde görülen kelime, Osmanlıların Avrupa'da ilerleyişleri ile birlikte Fransa'yla gelişen ilişkiler sonucunda Geleneksel Türk Sanat Müziği'ne girmiştir.

Hint

Hint kelimesi Geleneksel Türk Sanat Müziği'nde sık görülen bir kelime olmayıp, Devr-i Hindî olarak bilinen usûl adı içerisinde kullanılmıştır. Hafız Post (1630-1694'un derlemiş olduğu güfte mecmuasındaki eserlerden Devr-i Hindî usûlünün XVII. yüzyılda kullanılmakta olduğu anlaşılmaktadır (Wright, 1992: 283).

Kürt

Kürdî kelimesi hem perde hem de makam adı olarak XVIII. yüzyıldan itibaren, Hafız Post (1630-1694) tarafından düzenlenen *Güfte Mecmuası*, Esseyid Mehmed Emin tarafından XVIII. yüzyıl başlarında yazıldığı tahmin edilen *Kavâid-i Nağme-i Perde-i*

Tanbur, Abdülbâkî Nâsır Dede tarafından yazılan, *Tedkik u Tahkik* (1794), gibi eserlerde sıklıkla kullanılmıştır (Wright 1992: 149), (Abdülbâkî: 15b) (Kavâid: 48b). Kürdî kelimesi, Acem-kürdî, Arabân-kürdî, Bayâtî-arabân-kürdî, Gerdaniye-kürdî, Hicâzkâr-kürdî/Kürdîlihicâzkâr, Hisâr-kürdî, Hüseyinî-kürdî, Kürdî-aşirân, Kürdîli Çargâh, Nevâ-kürdî, Zemzeme-kürdî gibi çok sayıda makam adı içerisinde yer almıştır.

Rum

Romalı, Arap ilinden başka olan kimse, Anadolu, Osmanlı gibi sözlük anlamları olan Rum kelimesi (Develioğlu, 1990: 1078) en eski Türkçe müzik yazmalarından beri Nevrûz-ı Rûmî, Nihavend-i Rûmî, Zirefkend-i Rûmî gibi makam adları içerisinde görülmektedir (Hızır: 120a).

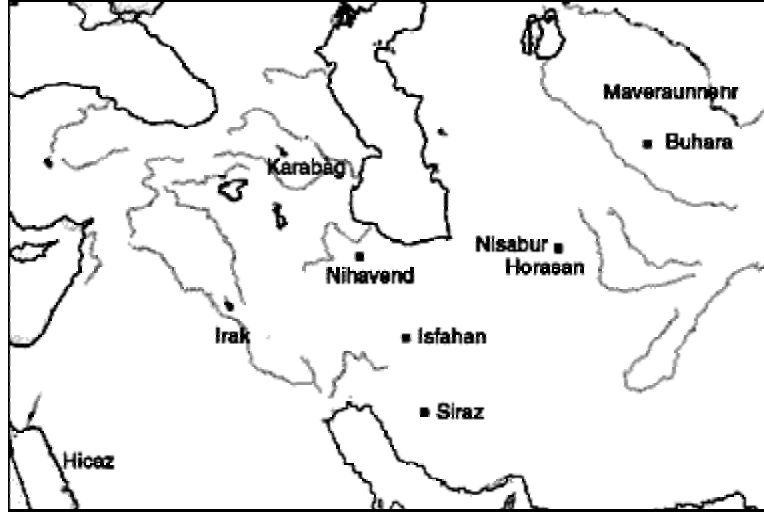
Türk

Geleneksel Türk Sanat Müziği'nde *Türk* kelimesine, Türkî hicâz/Hicâz-ı Türkî, Türkî darb, Türkî asl, Türkî asl-ı sagîr, Türkî hafif, Türkî serî gibi makam ve usûl adları içerisinde en eski Türkçe müzik yazmalarından itibaren rastlanılmaktadır (Kırşehirli: 10b, 13b).

3. ŞEHİR BÖLGE VE ÜLKE ADLARI

Geleneksel Türk Sanat Müziği'nde geniş bir coğrafya üzerinde bir çok şehir, bölge ve ülke adı taşıyan terim mevcuttur. Ortadoğu'da yazılan müzik yazmalarında XIII. yüzyıldan itibaren Buhara, Hicâz, Horasan, Irak, Isfahân, Karabağ, Maverâünnehr, Nihavend, Nişâbur, Şiraz gibi şehir, bölge ve ülke adları taşıyan pek çok makam görülmektedir. Bunlar arasında yer alan Nihavend ve Hicâz gibi makamlar günümüz Geleneksel Türk Sanat Müziği'nde hâlâ çok rağbet gören makamlardır. Hicâz (Safiyuddin: 21a), Irâk (Safiyuddin: 33a) ve Isfahân (Safiyuddin: 21b) Safiyuddin Abdülmümin Urmevî, tarafından yazılan Kitâbu'l-Edvâr ve Şerefiyye adlı eserlerde de yer alan çok eski makamlar arasındadır. Günümüzün rağbet gören makamlarından *Nihâvend*, Merâgalı Abdülkadir'in (1360-1435) Câmiü'l-Elhân ve Mâkâsîdü'l-Elhân gibi kitaplarında (Abdülkadir: 145), *Buhârî*, Alişah bin Hacı Büke'nin (?-1500) Mukaddimetü'l-Usûl'ünde (Büke: 19b), *Nişâbur*, *Şirâz*, *Karabağî*, *Horasanî* Kantemiroğlu (1673-1723) tarafından yazılan Kitâb-ı İlmü'l-Mûsikî Alâ Vechi'l-Hurûfât'ta (Popescu, 2000: 76), (Oransay, 1990: 31) yer almaktadır. Bu makam adları, Ortaçağ sonlarına kadar İslam dünyasında IX. ve X. yüzyıl teorisyenlerinden Fârâbî

(870-950) ve İbn-i Sinâ (980-1037) tarafından ele alınan, XIII. yüzyılda, Safiyuddin Abdülmümin Urmevî'nin (1217-1294) eserlerinde sistematik bir biçimde işlenen ve daha sonra Kutbuddin Mahmud Şirâzî (ö 1310), Muhammed bin Mahmud Amulî (XIV. Yy), Abdulkadir Merâgî (1360-1435), Hızır b. Abdullah (XV. Yy), Ahmedoğlu Şükrullah ve Lâdikli Mehmed Çelebî gibi müzikçiler tarafından takip edilen çok kültürlü Ortadoğu müzik sisteminin oluştuğu çok geniş bir coğrafi alanı ortaya koymaktadır.

Fârâbî (870-950), Safiyuddin Urmevî (1217-1294), Kutbuddin Mahmud Şirâzî (ö 1310), Abdulkadir Merâgî (1360-1435) ve Fethullah Mümin Şirvânî (1417-1486?) gibi mûsikî ilimi üzerinde çalışan bir takım önemli âlimlerin adlarında görülen yer adları da bu müzik kültürünün bu dönemde yaygın olduğu bölgeyi göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Yazar	Yer	Eser
Fârâbî	Fârâb'lı (Türkistan'da)	Kitâbu'l-Mûsika'l-Kebîr,
Safiyuddin Urmevî	Urmiye'li, (İran'da)	Kitâbu'l-Edvâr, Şerefiyye
Kutbuddin Mahmud Şirâzî	Şirâz'lı, (İran'da)	Dürretü't-Tâc
Abdulkadir Merâgî	Merâga'lı, (İran Azerbaycanı)	Câmiü'l-Elhân, Mâkâsidü'l-Elhân, Şerh-i Kitâbu'l-Edvâr, Risâle-i Fevâid-i Aşere, Kenzü'l-Elhân, Zübdetü'l-Edvâr

Yazar	Yer	Eser
Fethullah Mümin Şirvânî	Şirvân'lı, (Azerbaycan)	Mecelletün fi'l-Mûsikâ
Muhammed bin Abdülhamid el-Lâdikî	Lâdik (Türkiye)	Zeynü'l-Elhân, Fethiyye
Kadızzâde Tirevî	Tire (?) (Türkiye)	Mûsikî Risâlesi
Yusuf bin Nizâmeddin Kırşehrî	Kırşehir (Türkiye)	Mûsikî Risâlesi
Amasyalı Şükrullah Çelebî	Amasya (Türkiye)	Edvâr

XV. yüzyıldan itibaren, Zeynü'l-Elhân ve Fethiyye'nin yazarı Muhammed bin Abdülhamid el-Lâdikî (ö. 1500) ile çeşitli müzik risâleleri yazarları olan Kadızzâde Tirevî, Yusuf bin Nizâmeddin Kırşehrî ve Amasyalı Şükrullah Çelebî gibi müzikçilerin adlarındaki Lâdik, Tire, Kırşehir ve Amasya gibi yerler, daha sonraki dönemde Ortadoğu'nun müzikteki ağırlık merkezinin büyük ölçüde Osmanlı ülkesine kaydığını göstermektedir.

Farklı Dillere Ait İsim ve Sıfatlar

Geleneksel Türk Sanat Müziği terminolojisinde, Türkler'in İslamiyet'in kabulünden sonra, Arap ve Farslarla yakınlaşmanın ve meydana gelen yeni müzik oluşumlarının göstergesi olan birçok Arapça ve Farsça kelime mevcuttur. Bunlar arasında sayılar, büyük, küçük, eski, yeni gibi sık kullanılan sıfatlar önemli yer tutmaktadır. Geleneksel Türk Sanat Müziğinde yegâh, dügâh, segâh, çargâh, pençgâh gibi perde ve makam adları, yek (bir), do (iki), se (3), çehâr (4), penç (5) gibi Farsça sayılara yer bildiren gâh kelimesinin eklenmesiyle elde edilmiştir. Örnek olarak, Geleneksel Türk Sanat Müziği'nde hem perde hem makam adı olarak kullanılan yegâh, Farsça'da bir (1) demek olan *yek* ve yer bildiren *gâh*'ın bir araya gelmesiyle oluşmakta ve birinci yer, derece, anlamını taşımaktadır. Benzer şekilde Türkçe'deki *Çarşamba* ve *Perşembe* gün adları, dördüncü ve beşinci gün anlamındaki *çehâr şenbe* ve *penç şenbe*'den gelmektedir. Farsça, büyük ve küçük demek olan bozork ve kûçek Geleneksel Türk Sanat Müziğinde makam adı olarak kullanılmıştır. Çeşitli perde, makam ve usûl adlarında bestenigâr, dilkeşhâverân, gülizâr, nigâr, şehnâz, zirefkend ve zirkeşîde gibi pek çok Farsça terim kullanılmıştır. Arapça büyük ve küçük manasındaki kebîr ve sagîr sıfatlarının ilk harfleri olan K ve S, ise günümüz Geleneksel Türk Sanat Müziği kuramında büyük mücenneb ve küçük mücenneb adı verilen aralıkların sembolü olarak kullanılmaktadır. Yine Arapça kadîm, atik, cedîd gibi sıfatlar da çeşitli makam adları içerisinde yer almıştır.

Osmanlıların Balkanlarda ilerleyişi ve Batı ile temasların başlamasından sonra Firenkçîn (Frenk devşiren), Firengî fer (Frenk/Avrupa tarzında fer), longa ve sirto gibi bazı terimler Geleneksel Türk Sanat Müziği terminolojisine girmişlerdir.

4. SONUÇ

Çeşitli kavim, soy, ülke, bölge şehir adları ve Arapça ve Farsça gibi bazı dillere ait bir takım kelimeler, Geleneksel Türk Sanat Müziğinde, perde, makam, usûl ve form adı olarak kullanılmıştır. Bu terimler Türklerin tarih içerisinde yaşadığı geniş coğrafyayı ve Türk müzik kültürüyle pek çok farklı kültür arasında bu coğrafyada yaşanan etkileşimleri yansıtmaktadır.

KAYNAKLAR

- Abdülbâkî Nâsır Dede, *Tedkik u Tahkik*, Nafiz Paşa Y., No: 1242/1, Süleymaniye Kütüphanesi, İstanbul
- Abdülkadir M., (1987). *Câmi'ü'l-Elhân*, ed. T. Binesh, Tahran.
- Alişah bin Hacı Büke, *Mukaddimetü'l-Usûl*, İstanbul Ün. Eski Eserler Kütüphanesi, Farsça Yazmalar Bölümü, No:1097.
- Devellioğlu, F., (1990). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügât*, Anara.
- Esseyid M.E., *Kavâid-i Nağme-i Perde-i Tanbur*, Adnan Ötügen Koleksiyonu, No: 131/3, Milli Kütüphane, Ankara
- Hızır bin Abdullah, *Kitâb-ı Edvâr* (15. yüzyıl), Revân Koleksiyonu, No: 1728, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, İstanbul
- Kırşehirli Nizamoğlu Yûsûf, *Mûsikî Risâlesi* (15. yüzyıl), Adnan Ötügen Koleksiyonu, No: 131/1, Milli Kütüphane, Ankara
- Lâdikli Mehmed Çelebî, *Risâletü'l-Fethiyye*, İstanbul Belediyesi Taksim Atatürk Kütüphanesi No: K. 23
- Oransay, G., (1990). “Kırşehirli Nizamoğlu Yusuf’dan Günümüzedek Türk Makam Adları Yıldızını İçin Bir Deneme”, *Belleten*, Türk Küğ Araştırmaları 1990/1, İzmir.
- Safiyuddin Abdülmümin Urmevî, *Kitabu'l-Edvâr*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, No: 3653/1, İstanbul
- Seydî, *Matla* (1504). III Ahmed Koleksiyonu, No: 3459, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, İstanbul
- Steingass, F., (1975). *Persian-English Dictionary*, Librarie du Luban, Beirut.
- Wright, O., (1992). *Words without Songs*, London.